

Большевицька окупація 1939 – 1941 рр.

Большевицька влада на Бережанщині розпочалася в другій половині вересня 1939 р. Повітовий комісар Тимошук покликав багатьох громадян з місцевого, національно виробленого елемента до праці. Своїм секретарем призначив мгр. Михайла Степаняка, адвокатського практиканта. На інші посади призначено: Михайла Карача, Михайла Логуша студ. прав, і Нізу Пришляківну. Редагування місцевої газети провадили тов. Яремко і мгр. Володимир Логущ. Польські школи ук-

раїнізовано. Директором гімназії призначили тимчасово проф. д-ра Василя Стасюка, а управителем народніх шкіл став учитель Микола Божиковський. Створили окрему школу для жидівської дітвори і примістили її в будинку „Рідної Школи”, очевидно не питаючи згоди власника. Комісаром міста (бурмістром) призначили колишнього політичного в'язня Куня Града – жида, що відсиджував кару за членство в комуністичній партії західньої України. Це був молодик без освіти, з дуже туманним поняттям про адміністрування міста. Його заступником став д-р Володимир Бемко. Секретарем магістрату призначено Володимира Пришляка, колишнього приватного урядовця в адвокатській канцелярії адвоката д-ра Володимира Гриневича. Начальником скарбового уряду, став також колишній політичний в'язень та учасник процесу ком. партії „З. У” Ісаак Завберберг, його заступником залишився дотеперішній начальник поляк Клюкевіч.

Будинки офіцерської оселі, що містилися в сусідстві військової лікарні, призначив Тимоцук для майбутніх урядовців, що мали невдовзі приїхати із східніх земель України. При тому, дотеперішні мешканці тих офіцерських домів, дістали наказ до двох годин звільнити приміщення і залишити в них усе обладнання. Начальником пошти був колишній пол. в'язень Вінтер. Кінську лікарню приміщено в будівлях греко-католицької парохії... Місцевому парохові о. крил. Є. Бачинському нова влада наказала переселитись у дім римо-католицької парохії в Бережанах і мешкати там разом з римо-католицьким парохом. Відомо, що польське духовенство було шовіністично наставлене до українського населення, а вже за Польщі багато дечого собі дозволяли, але тому наказові комісара не мали відваги протиставитись. У місті були три сиротинці: український, польський і жидівський. Кожний з них, мав власну гарну посілість. Повітовий комісар наказав, що польський і жидівський сиротинці мають бути об'єднані і розташовані в будинках польського сиротинця на Марцелівці. Український сиротинець, залишено у власному домі, бо не було там для нього місця.

До Бережан прибули полк піхоти і невелика технічна група. Вони розташувались у колишніх ще австрійських, а потім польських великих казармах, та на першому поверсі в ратуші. Щоб зорієнтуватись у місцевих відносинах, НКВД покликав всіх колишніх поліцейних агентів і колишнього комісара польської поліції на працю. Вони й дали вичерпні інформації про націоналістичний український рух у місті і повіті. Спочатку большевицька влада не втручалася в церковні справи. Тому церкви та костели були переповнені вірними. До церкви заглядали і деякі червоноармійці. Коли до Бережан приїхали родини большевицьких урядовців, то їхні жінки і діти зовсім явно заходили на Богослужби. Пізніше, в неділі і свята недалеко церкви ставали декілька НКВД-истів і завертали красноармійців з-під церкви. Советчики мали нужденний вигляд: військо – у витертих старих загортках, чоботи з матеріалу, що лише нагадував шкіру, кріси чи як вони казали „він-

товки” носили на мотузках. На кількох тягарових автах привезли кільканадцять сухоробрих шкап — то мала бути їхня кавалерія. Ні сидел ні поводитів... Красноармійці говорили, що й ті коні — позичено з колхозів та колгоспів, бо кожний кінь мав на ногах біля „котиків” значок, з якого колгоспу його забрано. Але вони у розмовах з населенням були обережні. Тільки сам-на-сам, і то оглядаючись на всі сторони — питали про тутешнє життя та розповідали про своє. Заки ще ступили на галицьку землю, їхні політруки інформували, що в Галичині народ дуже бідусь, що поляки годували людей соломою, і дуже їх переслідували, і тому красна армія „йде визволяти братів”. Ступивши на галицьку землю, вмить самі переконалися про ту велику неправду своїх політруків, але до цього вони вже звикли... У їх царстві, починаючи від найстаршого до наймолодшого усі жили фальшом, свідомою неправдою, із свого пекла — робили небо, а з чужого неба — робили пекло, словом, обертали й крутили правдою як їм ті їхні старші верховоди „із самої Маскви” наказували. Власними очима побачили культурну і економічну вищість галицького українського населення в порівнанні з тими гараздами, що їх завели на Україні московські окупанти.

На ринку з'явилися військові патрулі. Звичайно ходили удвох. Цікаві обступали їх: „А як там у вас товаришу живеться?” — питали. Красноармійці навчені своїм начальством, розповідали чуда-дива про всякі блага советського раю: „у нас всього много-много і культура єсть і кушать много, і тьохніка большая... А от у тебе часи на руці продай — скільки хочеш?” Деякі з наших почали з них кепкувати питаючись: А лимони у вас є? — „О, каже красноармієць, у нас лимону цілі заводи!” — „А Копенгага у вас є?” питає далі: „Канєшно єсть, скільки завгодно” відповідає бідаха „накручений” мов автомат — своїми комуністичними політруками. Нещасний, бездушний народ! І що зробили з людей всякі Джугашвілі і Лейби Троцькі! Ні одного слова правди не можна було від них почути, але й не було у них якоїсь своєї особистої гідності, якоїсь душі людини, якогось почуття своєї вартости, цього знайти не було можна!..

Повіт залягла якась незвичайна тишина, мов перед великою бурею. З міста непомітно зникали втікачі із заходу, що пару тижнів тому пригнали аж тут перед німцями. Було їх у Бережанах до 10 тисяч. Ніхто про них не питав, ніхто їх не розшукував. У канцелярії збірної громади в Потуторах з'явився повітовий комісар Тимошук. Наказав скликати людей і вибрати волосну раду. З поляків не з'явився ніхто, а з українців прийшло ледве кільканадцять, та й то більше з цикавости. Поділ на збірні громади був початково збережений. Повітовий комісаріят не давав жадних письмових інструкцій чи розпоряджень, все було сказано усно. Між нашим селянством не було поділу на „куркулів” і бідняків, бо всім однаково допекли польські порядки, всі були голодні на землю, яку давали вони колоністам. В повіті збереглись декілька фільварків, як Гиновичі, Рай, Куряни, Підвисоке і

Демня. Розпочався наділ землі біднішим, у першу чергу фільварочній службі.

У таборі націоналістів-підпільників панувала тиша. Через бойові виступи проти поляків, у яких брав участь весь актив, було розшифровано чимало організаційних таємниць і виникла потреба перебудови організаційної мережі та пристосування її до нових обставин. Але деякі „загорілі” одиниці розпочали виступи на власну руку. І так, у селі Конюхи через особисті порахунки замордовано родину шинкаря. Щоправда, підпільники самі зліквідували ту шайку, але большевики за кару, на початку окупації – вивезли з Конюх 30 зовсім невинних родин на Сибір.

Члени ОУН були організовані „п'ятками”, і бувало, що в селі існували й по кілька п'яток, що про себе не знали. Поза тим одним випадком у Конюхах, в повіті було спокійно. Дехто з польських колоністів, що досі перебував десь у місті, повертався на своє господарство.

Серед української інтелігенції думки були поділені. Деякі твердили, що, мовляв, большевики змінилися. „То не те, що було колись, у місцеві справи вони не будуть мішатися”... Із Львова наспіла вістка, що українську делегацію дуже ввічливо прийняв командант совєтської армії ген. Іванов. Усі мріють про працю. Колишні судді думають над організацією суду, адвокати снують свої пляни, словом лунає клич – „треба ставати до праці” !” Ставали – та вкортці... перестали.

НКВД почав використовувати інформації колишніх польських поліційних агентів. Почались арешти. Насамперед, заарештували колишнього заст. прокуратора Альойза Вержбіцкого; тоді ж позникали і службовці прокуратури. Опісля заарештовано колишнього начальника в'язниці, потім поліциста Домбковського. Останнього заарештували на донос колишніх в'язнів-комуністів з процесу комун. партії Західної України у Бережанах. Він мав котрогось із тих в'язнів побити. Врешті під закидом приналежности до ОУН, – НКВД заарештував першого українця, студента Петра Пігічина, зі села Вільхівця, (тепер живе в Канаді, і є співредактором часопису „Канадійський Фармер”).

Начальником в'язниці став НКВД-дист. Будинок в'язниці загородили колючим дротом, вікна позабивали дошками. В'язниче подвір'я поділили на малі перегородки, відділивши одну від другої високим і щільним парканом, так, що в'язень під час проходу в перегородці, нікого іншого бачити не міг. Один бік в'язниці виходив на малу, вузьку вуличку Нову, на котрій стояли приватні дімки. Звіди большевики вигнали всіх мешканців, та заборонили взагалі ходити тією вуличкою, а потім ще й загородили її високою колючою загорожею. Вступ до в'язниці для посторонніх громадян був заборонений. На запит про заарештованих, НКВД-исти чи сам начальник мали лише одну стандартну відповідь: „Такого тут немає, може ще прийде”. НКВД-дисти почали дуже цікавитися політичними процесами з минулих років, наказавши всім колишнім суддям, адвокатам та колишнім судовикам, розшу-

кувати такі судові акти. Але розшуки були без висліду; акти політичних процесів, слідчих суддів та прокуратури — згоріли на судовому подвір'ї, ще заки большевики ввійшли до міста. У реєстратурі суду були тільки акти цивільних справ, але їх самі большевики спочатку наказали повикидати на вулицю. НКВД переслухав всіх кол. суддів та адвокатів, але актів не було. „Нічево, — говорив лйтенант Суровіцкі, — найдьом!..”

Настав час мітингів. Участь у мітингах для всіх урядовців була обов'язкова. Населення міста призвичаювали бувати на тих зборищах. Спочатку люди йшли туди з простої цікавості. Деколи мітинги відбувались під голим небом на ринку, а часом в залі польського „Сокола”. Поляки просто відреклися того будинку. Доступ до тієї кузні польського шовінізму, був давніше для українців виключений. Тепер же в „Соколі” лунала скрізь українська мова. Програми усіх тих мітингів були наперед складені в повітовому комісаріяті. Там визначали промовців, і кожний з них перед виступом мав вже написану промову, яку перевіряв повітовий комісар. Хто не вмів собі написати свою промову, тому давали готову написану в комісаріяті, яку лише треба було відчитати на мітингу. Спочатку найчастіше такими промовцями були: мгр. Володимир Логущ, Володимир Пришляк, Осип Кривко, столлярі Роман Сидір, Кузів і Володимир Концевич, Микола Когут, Осип Замошак, Надя Хоміцька, Володимир Масляк та декілька жидів. Ніхто не наважувався відмовлятись, коли йому пропонували виступити з промовою на мітингу. Всі промовляли українською мовою. Промовляв часом також жид Райзер, колишній в'язень, (за комунізм) той аж задихувався з радості — вихвалював „доблесну армію”, що так скоро прогнала буржуазну Польщу, та „визволила” трудящих від експлуатації буржуїв; „Давніше, — говорив із запалом Райзер, тут була велика біда! Не було хліба, не було заробітків, не було добрих торгів для бідних людей... був голод! А нині товариші, кожний має якусь роботу. Навіть ті бідні дівчата, що за буржуйської Польщі ходили ночами на „штрих” та вистоювали не раз даремно під ліхтарнями, то й вони всі тепер, дякуючи доблесній армії і батькові Сталінові, — мають повно роботи!” Така заява Райзера, викликала гомеричний сміх у залі.

На розпорядження повітового комісаріату, створили в місті театральну групу і хор. Усі вистави та хорові проби відбувались в „Соколі”. Актори діставали гонорар. Майже два місяці безперервно, день-у-день у театрі йшла вистава „Запорожець за Дунаєм”. Вступ був вільний, це належало до пропагандних середників „нового” порядку. Правду сказавши, то був період якогось духового запаморочення, психологічно зрозумілий після усіх польських утисків, безправств, що переходили часто у звичайний бандитизм. Люди ходили і на вистави і на проби хору, також на ті мітинги, дивились — приглядались до нових порядків, але щось нічого второпати не могли, одні потішали себе як могли, інші виглядали мов у гіпнозі — не мавши чи затративши здо-

ровий осуд дійсности. Жалюгідний образ тогочасних настроїв і системи новітнього варварства, нищення людської духовости, людських навиків і цілого способу духового, а навіть фізичного життя.

Директором театру став Шіфман, жид, що нібито якийсь час був членом одного з мандрівних українських театрів. Був одружений з україною з Містечка. Диригентом хору був проф. музики Юрій Лаврівський.

Коли надійшла пора підготовки до „народніх зборів”, що мали відбутися у Львові в справі прилучення Західньої України до УССР — фактично ж до червоної московської імперії, мітингування поширилося і на села. Повітовий комісар Тимощук зібрав чимало виборчих агітаторів, переважно з молоді, дав їм інструкції, про що мають на селі говорити. Агітатори їдучи на села, одержали списки з прізвищами осіб, які мали бути вибрані. На запитання одного з агітаторів, що робити, коли місцеві люди не погодяться на ту чи іншу кандидатуру, Тимощук заявив: „Треба людей переконувати доти, аж всі погодяться. Ми знаємо, кого слід вибрати!” На зборах агітаторів був і тов. Яременко. Можна собі уявити, як наше село реагувало, слухаючи промов тих агітаторів. Закипіло загальне обурення... але врешті-решт 22 жовтня 1939 р. повіт Бережани „вибрав своїх послів”! Згідно з „пляном”, голосувало 99% управнених! Українське населення в Галичині здавна привикло до так званих „польських виборів” ще за Австрії, а потім вже за польської окупації до явного шахрайства, але ті московсько-большевицькі вибори з накиненими кандидатами, без вільного вибору виборців, а опісля ті пофальшовані висліди, це вже перейшло усі досі знані межі якоїсь пристойности і якогось стиду. Такі вибори немає навіть до чого прирівняти, здається, що такі вибори у цілому світі неповторні. Правдиво московська всесвітня монополія... на „вільні” вибори!..

Послами, чи за новою термінологією „депутатами” були вибрані: Володимир Масляк зі села Курян — який з батьками, як колоніст, недавно прибився до цього села — людина ні в місті ані в повіті не знає. Другим депутатом була наймичка, якогось підлісничого, жінка неграмотна — яка між інш. не тішилась доброю жіночою славою у власній місцевості, бо в інших ніхто навіть не знав чи така жінка живена світі. Третім „послом” був бідняк з села Дібце, Жуківський (мабуť пізніший сексот, покараний смертю укр. підпіллям в 1940 році). В самих Бережанах вибрано „послом” чи пак „депутатом” муляра Миколу Хоміцького, людину чесну, але також цілковито неграмотну у всіх інших справах, поза його фахом.

„Народні Збори” відбулись у Львові 26 жовтня 1939 р. Звичайно і там „одноголосно” ухвалено прилучити західні землі України до УССР та вислати „чолобитну резолюцію” - прохання в Москву, щоб затвердила ухвалу „народніх зборів”...

Відтоді розпочалася нова доба в житті Бережанщини. До Бережан приїжджали дедалі — більше посланців з УССР на різні посади. Між

ними було чимало різних „енків” нібито чистокровних українців, хоча з вигляду не надто на них схожих; було багато москалів та інших. Посади завідуючих лісами, млинами, ставами та інші начальні становища займали виключно новоприбулі партійці, з яких далеко не всі були фахівцями. Жидівські крамниці, повні всякого добра — про яке у виголоднілих і обірваних советах давно вже забули — мали великий збут, просто жнива! Прибулі накинулись на крамниці купували все, що око бачило, все потрібно, все пригодиться. У них кишені набиті рублями (карбованцями); 1 рубель мав рівновартість 1 поль. злотого.

Спочатку ставали в чергу під крамницями, з одного боку красноармійці, з другого — цивільні громадяни. Але згодом черга зникла, кожний пхався чимдуж вперед у крамницю. Купували — що лише могли!... А десь через тиждень повітовий комісар видав наказ про націоналізацію крамниць. Їх замкнули, купців скликали на мітинг до магістрату, де їм пояснили, що таке націоналізація. Під загрозою розстрілу, купці дістали наказ передати весь запас товарів до державного магазину. Під магазин призначено будинок каси „Надія” (Українбанку) та магазин Повітового Союзу Кооператив на Адамівці. Обличчя купців „поквасніли”, але ніхто не протривівся. Потайки ще продавали вони товар знайомим, навіть із втратою, щоб лише менше передати в державний магазин. Всі здавали собі справу з цього, що вони є свідками звичайного грабунку і насильства, за яким стоять багнети, тюрми і Сибір, одним словом нової комуністичної релігії, переробленої на московський грабіжницький лад, бо відібрані від власників товари, пограбували нові московсько-большевицькі „чиновники”. Купці таки передали до тих магазинів чимало всякого краму, при чому такі „передання” відбувалися без жадних обрахунків, без росписок чи іншої контролі. На цьому й погріли руки різні советчики-чиновники. Кожний із них з’являвся в магістраті, діставав квиток, а магазинер видавав товар без заплати. Управа міста так і не знала кому і скільки вже видано та якого товару. Грабили, поки — щонебудь остало!

При тій націоналізації урвало для себе дещо і цивільне населення. Із великого складу дерева для опалу, що був у Раю і належав колись графові Потоцькому — народ розібрав безплатно понад три тисячі с’ягів для себе на зиму. Тоді навезли також достаточну кількість опалу для сиротинців і бурси. Традиційні Бережанські каварні, що випікали дуже смачні тіста та пиріжки позникали, їх примусово зліквідовано, зате постали кооперативні харчівні. Перша така харчівня була організована для працівників повітового комісаріату і управи міста, вона містилась на партері будинку колишнього окружного суду. В листопаді 1939 р. організовано так зв. „профспілку” для нагляду і контролі. Переглянули списки всіх дотеперішніх працівників. „Буржуїв-націоналістів” з днем 1-го грудня 1939 р. звільнили з праці. Між звільненими були: д-р Володимир Бемко, мгр. Володимир Логуш, д-р Франц Коковський і багато інших, запідозрених у націоналізмі, чи ворожо наставлених до нової влади. Деякі звільнені з роботи, міркуючи зов-

сім правильно чим воно закінчиться, позникали з Бережан змінивши місце постійного замешкання, щоби ворогові не бути на очах, чи такі переходили так зв. „границю інтересів” поміж обидвома спільниками розбою і грабежі чужих територій, щоби опинитися на німецькому боці

Головою профспілки призначили Миколу Хоміцького, людину чесну, спокійну і далеку від московського комунізму, але він був лиш фігурантом, а робили советчики-апаратчики. Нещасного Миколу Хоміцького Богу духа винного в усій тій ганебній історії, зліквідували 1942 р. чергові „визволителі” — гітлерівські німці.

Большевицька адміністрація

Після прилучення Західної України формально до УССР, а фактично до СССР — Бережанський повіт поділено на два райони: Бережанський і Козівський. Волосні управи новий окупант зліквідував, і перевів вибори до сільських рад. Дотеперішній повітовий комісар Тимощук перейшов на працю в обласну управу в Тернополі, на його місце прислали з Кам'янця Подільського комуніста Зозульова. З його приходом, в перших днях грудня 1939 р. розпочалася реорганізація адміністраційного апарату.

Головою „райвиконкому” було призначено москаля Кокошу: на чальником НКВД став капітан Фокін. Але під час націоналізації жи дівських крамниць, обидва ці чиновники забагато присвоїли собі з цього націоналізованого добра (певно нестало для інших) через це обидвох їх з посад усунули, а на місце Кокоші прийшов Захарченко, і своїм заступником Дір'юченком. Вони мали зайнятись „плянуванням” та організацією колгоспів. Військовим комісаріатом завідував майор Аргоменко; земельним відділом — Сидоренко і старший агроном Да відков. Той відділ мав дуже широкий засяг праці. До нього належали селекційна станція та ветеринарна лічниця. Начальником цієї лічниці був ветеринар, жид Кірхнер, а фельдшером — колишній повітовий ветеринарний лікар за Польщі, Ян Курек. При цьому ж відділі був та зв. „заготскот” себто відділ заготівлі худоби для держави.

Начальником фінвідділу (колишнього скарбового уряду) спочатку був Гамота, потім Горбенко, а його заступником став Бережанський адвокат — жид д-р А. Наглер, (після втечі большевиків перед німцями в 1941 р. Наглер передав тимчасовій укр. владі суму півтора мільйон рублів, що остали на його руках). У фінвідділі працював також Володимир Пришляк. Державним банком завідував москаль Бунов.

Шкільництвом завідували партійці із східних земель. Гімназію обернули на „десятилетку”, чи („десятирічку”). Директором став москаль з українським прибраним прізвиськом — Михайло Васильович Ткачук а завпедом — проф. Михайло Ребрик. У Бережанах діяв суд та прокуратура — самі партійці. Адвокати мали свою кооперативу, що містилася

в домі адвоката Шісля на кол. вулиці Словацького. Головою кооперативи був жид Йоахім Іммердауер, але українців-адвокатів у тій кооперативі не було ні одного.

Міською лікарнею завідував поляк, д-р Володислав Білінські: лікарями були при тій лічниці, доктори – Володимир Лаврівський, Лонгин Мигоцький – українці, Н. Данек, Морасєвіч, Вікторчик – поляки, Фальк, Померанц і ще кілька – жиди. Головою міської ради став Левченко, а його заступником місцевий муляр Микола Служинський. Рибним господарством завідував М. Дидик селянин зі села Стриганець. Нагляд над млинами і фабрикою содової води мав партієць Драгун, а завідував нею кол. адвокат Кароль Гросман. Працював і „Кирпичний завод” себто обидві цегельні на Містечку, де знайшли собі пристановище на якийсь час і працю колишні судді та урядовці. Були в місті ще дві „артілі” тобто кооперативи майстерень – кравецької та столярної ім тов. Леніна... Першою завідував Альтшілер, місцевий кравець, другою Куньо Град, місцевий жид (комісар міста до грудня 1939 р.), який у своєму житті не мав у руках гебля. Заступником Града став Микола Когут із села Урманя, колишній член партії „Праці”. Той хоча був фахівцем, бо закінчив столярську школу в Коломиї ще за Польщі. Весною 1940 р. комуністи зліквідували український дитячий захист-сиротинець СС. Служебниць, а на тій їхній посілости, розмістили гуртожиток „Заводсько-фізичного інституту”. Українська гімназійна бурса на вул. Райській, стала тепер гуртожитком учнів десятирічки. Кооперативу „Народний Дім” перейменували на „Міську Торгівлю”. Нею завідував Осип Кривко, діловодом став колишній суддя і адвокат Франц Бабяк. „Хлібна лавка” на ринку в ратуші, була для міста чимось „незвичайним, небувалим” як твердили партійці. Крім цього була ще крамниця „Бакалія”, що мала три пункти для розподілу цукру. Населення могло дістати приділ по пів клгр. цукру на особу, але тільки два рази на рік, а саме на „свято” 1-го травня і на „свято” жовтневої революції. Був також склад мануфактури і склеп з взуттям, однак вони стояли завжди замкнені і товару в них не було. Зате у виставових вікнах „красувався” — портрет Сталіна-Джугашвілі...

У грудні 1939 р. начальником місцевого НКВД був капітан Фокін, а коли його з того „теплого” місця прогнали, там „працювали” між інш., старший лейтенант Навалов, (москаль), ст. лт. Мамонтов, ст. лт. Шевченко (жид) і лт. Дрофінські (поляк). Крім цього, діяла під командою старшин НКВД так зв. „Народня Міліція”, що здебільшого рекрутувалася з місцевого жидівського населення.

Покищо влада не втручалася у церковні справи, так бодай здавалось. Все ж таки через кілька тижнів після приходу большевиків, у церкві перестав співати на „дев'ятці” місцевий хор; чому? – ніхто не питав. Коли ж енкаведисти почали з-під церкви завертати красноармійців, тоді люди з обережності почали заходити до церкви не головним, а бічним входом через захристію.

Незабаром після своєї появи у Бережанах, комісар Зозульов наказав головам сільрад закликати селян приступити до колгоспів. Найбільш неохоче поставились до цього колишні двірські „форнали”, заявляючи зовсім відверто: „Ми досі працювали в колгоспі, а тепер, коли дістали кусок двірського поля, хочемо пожити на власному!” Большевики прислухались до цього нібито з поблажливістю, і справу „обговорювано теоретично”, як висловлювався Зозульов. Керівництво районами провадилося усно, ніхто не знав, хто є начальником. Жодних письмових вказівок чи розпоряджень не було – Спочатку на нарадах делегатів Бережанського району про колгоспи не згадувано. Коли ж делегат села Мечищева Микола Федик згадав про творення колгоспів, то присутні на нараді всі без вийнятку закричали: „Товаришу Федик, ще не назрів час!” Усно розпорядились розділити фільварочну землю між бідняками (не хотіли видавати документи признання права на власність тих розданих ґрунтів, бо ж у дальших плянах були лише колгоспи). Але чим ту землю засіяти та обробляти, про це мови не було. Тільки представники тої ж влади все зазначали, що за своєчасний обробіток землі, засів та збір урожаю будуть відповідати голови сільрад, а за неуспіх їх будуть карати як за недогляд та розбазарювання соціалістичного майна !..

З багатших господарів брали податок такого розміру, як було за Польщі записано в податкових книгах. Крім цього, на них накладали ще так званій „прогресивний” податок. Щоб усе це заплатити, господар мусів продати щось із господарства чи корову, коні чи безроги. Речинець заплати тих податків був завжди короткий до „восьми днів”. А коли заплатив і ту драчку, тоді на нього накладали ще так ними званій „культ-збір” у тій самій висоті, що й податок, а це вже й заможного господаря мусіло зруйнувати. Як поставали колгоспи? У кожному селі большевицька влада шукала для себе прихильників між бідняками, а також між лінтюхами, п'яницями і т. п. Звичайно серед них організовано групу „господарів”, хоча в дійсності це були бідняки-халупники, і на них натискали, щоб вони були тими ініціаторами заснування в селі колгоспу. Коли вже така група в селі постала, тоді вибирала в селі десяток добрих, поважних господарів і починала кожного з них намовляти, щоб записувався до колгоспу. Пряма відмова означала б вивіз на Сибір. Тому селяни, звичайно відповідали представникові влади: „Та я товаришу комісар хочу вписатися до колгоспу, але дурна баба вперлася та й ні і ні! Ну, що вона розуміє, от дурна баба. Прийдеться її прутом розуму навчити!” Комісар вислухавши не дозволяв жінку бити, радив переговорювати з нею по-доброму та весь час переконувати, що воно і для неї буде краще. Часами казав прислати її на розмову до канцелярії, але селянин відверто заявляв, що її того не скаже бо боїться, а комісар не знає яка в неї прикра ба й небезпечна вдача. Відбивались бідахи від цього колхозного добра, як лише вміли і як могли.

У Бережанському районі було заплановано 6, а в Козівському – 5 колгоспів. Весною 1940-го року в Бережанському районі був організований колгосп ім. Шевченка, а саме в селі Курянах, і він перетривав тільки один рік. На 1941-й рік було заплановано створення 4-х колгоспів: 1) колгосп ім. Косцюшка в селах Демня і Підвисоке, 2) ім. Кірова в Дуброві і Надорожневі, 3) ім. Сталіна в селі Мечищеві на землях колоністів, і 4) ім. 1 травня, в селі Котові. З початком 1941-го р., ці колгоспи вже діяли – і їх застала німецько-більшевицька війна. В Козівському районі перший колгосп був створений у селі Вибудів, на 100-морговому господарстві Василя Мельника. Крім цього були ще колгоспи на фільварку в Козівці, в селах Плотичі і Кривім, та ще одній непам'ятній місцевості. 1).

В грудні 1939 р. почалися серед українців арешти. Першими жертвами були інтелігенти. Вночі з 23 на 24 грудня НКВД заарештував мґ-ра Володимира Логуша, д-ра Франца Коковського та його сина Степана, гімн. проф. д-ра Василя Левицького, директора народніх шкіл Миколу Божиковського, гімн. проф. Тадея Смулку, ем. дир. школи Василя Ладу, урядовця філії „Просвіти” Михайла Шмуговського, кооператора Теодора Боянівського, та управителя школи Методія Беднарського. Всіх їх відставлено до в'язниць у Тернополі. Тієї ж ночі НКВД зробив обшук у домі д-ра Володимира Бемка і, не заставши його дома, обіцяв згодом навідатись. Так щасливо оминув він арешту. Незабаром після того, НКВД заарештував начальника кооперативного складу Повітового Союзу Кооператив Ярослава Шпундера, ревізора д-ра Михайла Мельника, директора кооперативи „Народний Дім” Івана Джулинського, проф. гімн. Івана Зугаєвича, суддю Миколу Самовича, інж. Івана Бакальця начального директора ПСК, та поляка – суддю Юрія Уленецького. 2).

Заарештованих у грудні 1939 р. українців перевезено до в'язниці у Тернополі, де й померли – д-р Василь Левицький, та д-р Франц Коковський. Під час наступу німців 1941-го року, в'язнів з Тернополя більшовики мали вивести на схід, але певности немає, бо там багато людей замордували.

Більшовики не давали спокою і родинам заарештованих. Швидко після тих арештів, вивезено з Бережан Марію Левицьку з двома синами Олесем і Мироном, дружину д-ра Василя Левицького, Валентину Джулинську з двома доньками, Боянівську, Шпундерову та Ярославу Бойкову з донею і одним сином; молодшого сина, Ярослава, студента теології, який по приході більшовиків дістав нервовий розстрій, НКВД заарештував ще раніше. Він пропав без вісті. Від 10 лютого 1940-го р. розпочався поголовний вивіз колоністів. Вивозили поляків-колоністів, і тих українців, котрі відкупили в колоністів наділи wraz із садибою. Так вивезли господаря Мосору з усією родиною з Рогатинщини. Він відкупив від польського військового колоніста яких 80 моргів землі в селі Жовнівці. Вивіз відбувався швидким темпом. Під заго-

роду польського колоніста під'їздило вантажне авто з енкаведистами. До двох годин він з родиною мав зібратись; обов'язково мав узяти собою пилюки і сокири, клунок з одягом і харчами: все домашнє та гос подарське устаткування, а також живий і мертвий інвентарі – залішалися на місці. Авто завозило одну, дві чи більше родин на залізничу станцію, там їх заганяли в неопалені вантажні вагони. Готовий транспорт від'їздив, куди – невідомо. На станції відбувалися дантєвські сцени...

Весною 1941-го року були вже готові списки осіб призначені на дальші вивози. Із Бережанщини мали вивезти кілька тисяч осіб. 22-го травня 1941-го р. вивезено до тисячі двісті осіб. Дальшому масовому вивозові, перешкодив несподіваний німецький наступ.

За московсько-більшевицької окупації з'явилась нова порода людей так зв. „сексотів”. Сексоти, це – інформатори НКВД. Звідкіля: вони взялися?! На основі записків та інформацій кол. польських лицарів, НКВД провадив арешти в повіті. Не маючи важливих доказів про вину арештованого – його звільняли, під наказом співпраці з НКВД. Нещасний спасаючи життя, підписував що підсували, найчастіше декларацію про співпрацю і ставав – сексотом. Він був зобов'язаний давати в означених реченнях відомості – звіти про свою місцевість і мешканців. Між арештованими траплялися здебільшого відважні і чесні молоді українські патріоти, які відразу ж після звільнення, інформували своїх про підписання сексотської декларації і – зникали з об'єкту, найчастіше переходили на німецький бік за Сян. НКВД, мавши і по німецькому боці своїх сексотів, в скорому часі про таку втечу відчувався, а щоб на такому після їхнього розуміння невдячному: „визволення” пімститись – передавали їхні „заяви-декларації” німецькій поліції. Німецька поліція зараз же їх за те чіпала, та коли вони покликалися на кількох свідків, що потвердили їхнє політичне настання – їх звільняли і більше не турбували. Так то „працювали” московсько-пролетарські опричники за зразками незрівняної большевицької „тьохніки” у нищенні людей! Але були сексоти, що вірно служили. Завдяки їхнім звітам, багато людей пропало. Поголовно вивозили родини націоналістів. Настало загальне недовір'я. У співпраці НКВД підозрівали деколи зовсім невинних людей. Лише вивіз родин запідозрених у сексотстві, – був для них виправданням, бо родин сексотів не вивозили.

Після прилучення Галичини, Волині, Полісся, та Підляшшя до так званої „Української Соціалістичної Советської Республіки” стало очевидним, що большевики всіма силами ліквідуватимуть національну свідомий елемент, застосовуючи для того тактику, давніше випробовану на східних землях України. Широки маси народу знали в чом діло, але вони відчували, що є хтось, хто буде їх захищати і чинити большевикам опір. І ось почалися розмови, пошепки, про самооборону, про „відділи безпеки”, про якісь „сітки” і т. п. Це були вістки поширювані з конспіративних оглядів на наказ Крайового Проводу ОУН

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. У бенкетовій залі сидять: зліва — Василь Садівник, О. Баранова, З. Баранова, Володимир Пришляк, д-р Остап Баран, Данило Сулжинський.

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. Сидять зліва: п-ні Євгенія з Бачинських Ференцевичева, ред. Льоньо Лепкий, о. крил. Дмитро Мигоцький, адв. Роман Гуглевич, д-р Никифор Гірняк.

Торговельна школа в Бережанах у 1942 р. Учителство і дітвора. Сидять з-права учители М. Огнистий, о. катех. Шараневич, проф. Винник, проф. М. Божиковський

Курс для диригентів у Бережанах у 1943 р. Зліва сидять: Андрій Мороз, Ілярій Бабуняк, проф. муз. Зося Дубицька, останній проф. О. Винник.

По селах творяться групи підпілля від 5 до 15 бовіків, що наскоками на енкаведистів та невеликі військові відділи, дають про себе знати і наганяють страху новій владі. Красноармійців беруть в полон, даючи їм вибір, або йти додому, або оставати і боротися разом з підпіллями; енкаведистів ліквідували, а викритим сексотам теж не було помилування. Підпілля знищило між ін. голову сільради в селі Раю Кобасовського, та сексота Теодора Кулебу.

Влітку 1940-го р., коли відділ енкаведистів з Бережан забирає у селі Конюхах людей на вивіз до Сибіру, раптом з'явився відділ „самооборони” і прогнав боєм ворога із села. Знову ж на дорозі між Вербовом і Нарасвом „хтось” понищив військові вантажні авта. Подібне трапилось і під Потуторами. Війська НКВД робили облави по селах перешукували ліси, ночами обходили села і обшукували хати та господарські будинки. При таких розшуках та облавах не рідко траплялися перестрілки і були жертви з обох сторін. Та месники нападали далі, а окупант також не припиняв вивозів.

Вже після втечі большевиків з Бережан, українським партизанам потрапили до рук архіви місцевої станиці НКВД. Тоді ж виявились ті великі жертви, що їх зазнала українська спільнота Бережанщини. У канцеляріях НКВД знайшли поіменні списки громадян повіту, призначених на вивіз, списки сексотів, протоколи з переслухань заарештованих та списки розстріляних. Одним із головних співробітників НКВД була жінка, що мала псевдонім „Вєра” — московка, яка вийшла заміж за колишнього австрійського полоненого з першої світової війни, Михайла Карача. Він походив з Бережанщини, був сином бідного селянина. Повернувся додому з жінкою і дитиною 1923-го р., оселився спочатку на селі, у братів-бідняків. Громадянство Бережан старалося допомогти тій родині. Михайло Карач спочатку працював у місцевій кооперативі, короткий час був десь поза Бережанами, а війна застала його з родиною як службовця місцевої філії „Просвіти”. Із знайдених актів Народного Комісаріату Внутрішніх Діл (НКВД) виходило, що „Вєра” вже в 1926 р. мала зв'язки з якоюсь чекісткою її попередницею, та приїхала до Галичини з певними завданнями. Вона ті завдання весь час виконувала і їй саме „завдячує” інтелігенція Бережанщини арешти і розстріли. Виявилось також, що серед сексотів був і колишній народний учитель Баворовський, який за Польщі „перейшов” на римо-католицький обряд і тому мав посаду учителя народної школи таки в самому місті Бережанах. Він мабуть „працював” на дві руки — польську і московську. Сексотом був і колишній учень Бережанської гімназії, колиш. політ-в'язень за приналежність до ОУН студ. Іван Майчук. Син господаря із села Дібца, він очевидно мав зв'язки в організації ОУН; у повіті займав якийсь вищий пост в організаційній мережі підпілля. Весною 1941 р. на доручення НКВД, він з'явився в Кракові. Розкрив його, завдяки щасливому збігові обставин сл.п. Ярослав Старух, але Майчукові вдалося тоді втекти з Кракова, а потім також і з Бережан. Як дбайливо були сексоти законспіровані,

видко з того, що один з них Н. Польовий із села Лісник, за часів німецької окупації був службовиком районної молочної ферми в тім же селі. Тепер, як розповідають, він працює в обласному управлінні НКВД в Тернополі... Але на сексотах не кінчались усі „блага” нової „народної” влади... На громадській площі біля руїн замку, було відкрито зараз по приході німців три братські могили. Дві з них розкопали. В обох знайдено по 70 тлінних останків замордованих людей. Декого ще розпізнали, між ними — Н. Павлова, учителя з Нараєва. На багатьох можна було розпізнати сліди тортур. Третью могили через літню спеку не розкопувано. А скільки жертв закопали московські опричники в лісах та полях! За час большевицької окупації 1939 — 1941 р.р. усі українські західні землі, де станув пахучий дьогтем чобіт московської орди — були вкриті братськими могилами!.. 3).

У льохах в'язниці в Бережанах знайдено недавніх 150 трупів. Між ними знайшли останки молодої дівчини з Лісник, — вона мала на тілі страшні сліди нечуваного варварства і бестіяльства. Розпізнані останки, забрали родини, щоби тих своїх мучеників по християнськи поховати. Декілька в'язнів Божим чудом врятувались, через наглу втечу „начальства” в'язниці. Майже всі жертви московсько-большевицьких злочинів, поховали у великій могилі на цвинтарі в Бережанах. Із цього бестіяльства, пороблено багато світлин для історії новітнього московського варварства.

Терористичні дії большевиків полягали також в масових засланнях до таборів примусової праці та у винищуванні на місцях свідомого українського елементу. Нищення жертв відбувалось таємно, переважно вночі, в катівнях НКВД. Тіла замордованих закопували також ножами, у заздалегідь приготованих ямах, які потім зарівнювали з поверхнею, щоб від могил не залишилося сліду!..

- 1) Мілена Рудницька — „Західня Україна під большевиками 1939 - 1941 рр.” стор. 325 - 351. „Весною 1940 р. частина лемків із Засяння, за згодою німецької влади, переселилася на советський бік. Лемків привезли большевики до колгоспу в селі Криве. В колгоспі велика біда й не було що їсти. Одного дня лемки застрайкували і на працю не вийшли. Це був мабуть перший страйк за існування советчини!”
- 2) Юрій Уленецькі, як суддя, був дуже людяний, тому користувався пошаною серед українців. На суді, якщо кого мов звільнити від кари, звичайно на нього сварився, і то вже був знак щасливого закінчення справи. Його роля під час сумерку Польщі в 1939 р. супроти українців була дуже цінною.
- 3) „Український малий Катинь” — „Свобода” ч. 182, від 3-го серпня 1950 р. Дмитро Соловій — „Голгота України” стор. 247 - 277, Вінніпег, 1953 р.

Німецько - большевицька війна — рік 1941

Назрівальний німецько-большевицький конфлікт, сприяв розвитку української „самооборони” та підпільникам. Зростала активність створених на наказ Крайового Проводу ОУН груп із 4 - 15 босвиків, про що була вже мова. У неділю вранці 22 червня 1941 р. посипалися

большевикам на голови перші німецькі бомби. Розгорілася війна на смерть і життя. 29 і 30 червня 1941 р. бомбардувальники зробили рейд на Бережани. Від бомб потерпів майже увесь ринок, вул. Збіжева, будинок „Сокола” і т-ва „Приязнь” із театральними залами. В останньому будинку мав приміщення якийсь большевицький клуб. Налет літаків був такий несподіваний, що большевики цілковито розгубились. НКВД наказав заарештувати обох парохів м. Бережан, нашого і польського підозрюючи їх у спричиненні налету... Напевно були б пропали, коли б не врятував їх випадково комісар Зозульов. З вікон свого мешкання, що було в сусідстві, він спостерігав і налет німецьких бомбовиків і арешт обох священників. Видно обізвалося у нього сумління, і він таки їх врятував з тієї халепи. Большевики настільки втратили голову, що відступаючи з міста, підпалили порожній дім „Українбанку”; також не попереджуючи населення висадили в повітря динамітом стару ще австрійську порохівню, що стояла за містом біля цвинтаря, а до якої певно напхали багато своїх „боєприпасів.” Своїми наслідками вибух був жахливий. Будинки на вулицях поблизу цвинтаря — обернулися в руїни, у всьому місті шиби потріскались, а у деяких повилітали й віконні рами; у будинках на дальших вулицях потворилися широкі щілини в мурах, попадали дахи, побилися шиби. Було багато ранених склом і цеглою. Спочатку населення навіть й не знало, що то робота большевиків, усі думали, що ту руїну спричинили німецькі бомби. Чому німці так важко збомбили місто, це виявилось пізніше. В місті стояв штаб командуючого фронтом генерала Тимошенка, і тому так немилосердно його збомбили.

Вночі на 1-го липня 1941 р. в Бережанах ніхто не спав, був рух і гамір на дорогах багато авт і підвод, все їде все втікає... Втікала також цивільна влада міста і НКВД у великій паніці. Саме тоді в помешканні адвоката Франца Бабяка відбувалась нарада Повітового Проводу ОУН. Там були: сл.п. Михайло Семчишин, Гриць Голяш, мгр. Мих. Степаняк і Іван Грняк. Тоді складено плян перебрання влади і устійнено склад „Повітового Революційного Комітету” головою якого став сл. п. Франц Бабяк (вбитий польськими партизанами під Криницею 1944 р). Професора Гринька Бобяка призначено директором державного банку. Референтуру безпеки доручили Іванові Королишинові, його заступником мав бути проф. Роман Кокорудза. Організацію повітового комісаріату перебрав на себе Франц Бабяк.

Крім „Повітового Рев. К-ту”, діяв окремо як нарядний орган, „Повітовий Провід ОУН”. Його завданням було організувати бойові частини, налагоджувати зв'язок з німецьким військовим командуванням, відразу ж після прогнання большевиків з даної місцевості — розшукувати та захоплювати большевицькі акти, архіви і т. п. Обидва Комітети мали здійснювати свої завдання в тісному порозумінні. Розмежувань компетенцій та пляну праці не було. Такий стан тривав приблизно до початку листопада 1941 р.

Бій за Бережани розпочався вночі з 2-го на 3-тього липня 1941 р. Із заходу від сторони Рогатина відступали на Бережани дві большевицькі дивізії. Під Лісниками передові частини большевиків, заатакував відділ українських повстанців, з якими вже був кулеметчик німецький вояк-мотоцикліст. Рівночасно від північної сторони, з горбів Сторожиська почала наступ на большевиків якась німецька частина, а від сторони Нараїв-Лани – німецька артилерія почала інтензивно обстрілювати шлях Куряни-Лісники-Бережани. Тоді в большевицькій відступальній колонії стало замішання – вони опинилися в кітлі. Були великі втрати в людях і воєнному матеріалі. Большевики шукали рятунок в Бережанських та мечищівських лісах, лише мала частина з них прорвалась лісами на Підгайці-Бучач. Чимало потрапили до полону. Шлях Лісники-Бережани-Козова був встелений забитими і раними та різним воєнним матеріалом. Большевицьке командування втратило голову, а армію охопив страх перед новими методами ведення війни.

У боях за місто Бережани загинуло всього 11 німецьких вояків яких з почесними поховали на греблі Бережанського ставу. Похорон відправив парох о. Євсей Бачинський, при великому зібранні народу. Під час боїв з большевиками, українські повстанці промощували німцям дорогу, передусім тим, що ширили паніку серед большевиків. Команданти німецьких частин радо налагоджували зв'язки з повстанцями, бо ж вони знали територію і мали підтримку від населення. При в'їздах до сіл ставили тріумфальні брами прикрашені українськими і німецькими прапорами (дехто твердив, що це нібито діялось за вказівками Крайового Проводу). Наступальні німецькі військові частини, з основному „Вермахт” ставилися до населення приязно. Та все ж так: ентузіазм і радість українського населення, ставлення тріумфальних брам, їх трохи дивувало. Не розуміючи цього, вони відверто питали „Ви нас вітаєте, а що буде, як совети повернуться? Війна ще не покінчена, вона щойно почалася”... Дехто із них не радив так дуже нзверх виявляти своїх симпатій.

Треба визнати, що нерозуміння було двостороннє, бо ж і населення не знало ще тоді про пляни німців відносно України... Місцевими справами німецькі військові команди не цікавились. Видимим знаком нових обставин були „ортскомандатури”, і така була вже у Бережанах 3-го липня. Ця команда відразу ж налагодила контакт із Повітовим Комітетом, що почав свою діяльність. Безпосередньо по втечі большевиків, Повітовий провід ОУН захопив большевицькі архіви і організував міліцію під командою Павла Созанського, Івана Королиши на і Романа Кокорудзи. В місті почалась організаційна праця і розбудова громадських установ. Адвокат Ф. Бабяк очолив пов. комісарія при якому створено реферат больш. жертв і редакцію „Бер. Вістей”, щї її обняв проф. Осип Кліш. Референтуру земельних справ перебрав Степан Щур, господар з Котова, шкільництва проф. Григор Бобяк :

помічником Михайлом Брунцем. Повітовим лікарем став д-р Володимир Лаврівський, начальником повітового суду суддя Й. Янович. З початком серпня Апеляційний Суд у Львові іменував начальником місцевого окружного суду, кол. віце-презеса польського окружного суду Кароля Должицького; його заступником став д-р Володимир Стеткевич, кол. суддя в Підгайцях. Не вистачало кандидатів на суддів серед українців, тому прийнято й декілька поляків. Треба визнати, що в Бережанах прийняті на службу поляки, поводитися дуже льояльно і пристойно. За весь час німецької окупації у всіх цивільних установах і в суді, урядовою мовою була мова українська, а теж і все діловодство провадилось нашою мовою. Посадником міста Бережан став Володимир Пришляк.

Місто було поруйноване налетами, багато вулиць – у руїнах. Зразу приступлено до ремонту ратуші, парохіяльної церкви і костела, що були пошкоджені під час воєнних дій. Роботами керував міський будівничий Микола Люшняк і кол. міський будівничий Франц Петрика. Робітники вимагали нагороди за працю не грішми, а натурою – по п'ять кілограмів хліба за день праці. Щасливо для міста, у Бережанських млинах остало кілька вагонів муки, що її большевики не встигли загарбати та вивезти. Ось на наказ магістрату, муку звезено до пекарень і вже третьої днини по втечі большевиків, на ринку з'явився хліб.

Відновлено тоді споживчу кооперативу „Народній Дім”, а проф. Гр. Бобяк взявся за віднову „Українбанку”. Ще большевики не встигли втекти за річку Збруч, коли в Бережанах з'явилась брошура професора Григорія Бобяка під наголовком: „Каїне! Що зробив еси зі своїм братом!” В ній проф. Бобяк п'ятував московсько-большевицькі злочини, звірства і бестіяльства під час окупації Галичини.

Праці було доволі. Налагодити адміністраційний апарат у повіті при обмежених власних силах – було надзвичайно важко. Не було досвідчених у такій праці людей. Одних нищила Польща, а других знищили, або вивезли большевики. Провід ОУН почав організувати „Національну Оборону” Село творило сотню. До вишколу новобранців, які радо вчились військового діла, зголосилися старшини і підстаршини колишньої УГАрмії та польської армії. Організовано також школу військових підстаршин.

Незабаром після приходу німців у Бережанах відбулося величне свято, у зв'язку з актом „Відновлення Незалежності України”, проголошеним у Львові 30 червня 1941 року. На ринку побудовано трибуну, прикрашену українськими і німецькими прапорами. На трибуні стояв повітовий провід ОУН, представники української влади та духовенства і місцевий ортскомандант; перед ними дефілювали трійками Національна Оборона”, під проводом своїх старшин та підстаршин. Приблизна кількість учасників – 20 тисяч осіб. Радість серед населення не мала меж!

Всі раділи відновленням Української Держави. Всі ставали до праці. Маяли українські прапори, греміли українські народні пісні... Про

наміри німців ще ніхто нічого не знав, та й хто тоді такими справами цікавився. Всі жили нинішнім днем щасливі, що не бачать тих лукавих московських очей, тих фальшивих підсмійків і того забриханого північного дикуна — комуни !

Політичні обставини змінилися докорінно протягом тижнів. Але почуття народу ще раз відверто виявились: було це свято на горі Лисоні восени 1941 року. Могила на Лисоні — одна із багатьох курганів-могил, що їх насипав народ на знак пошани до своїх Героїв. Братська могила на тій славній горі ділила долю і недолю Бережанської землі. Вона бачила пацифікацію. Її безчестили-розкопували, зневажали, зрівнювали з землею. Та люди не давали їй пропасти, — відновлювали, прикрашували, досипали та відвідували церковними процесіями-походами, віддавали поклін тим, що своєю кров'ю зросили цю землю, а самі увійшли у Пантеон славних і безсмертних українських Героїв-Лицарів.

Восени 1941-го року на Лисоні відбулися урочисто-величні поминки. З усієї Бережанщини прийшли процесії на могилу, майже з усього Поділля прибули тисячі народу, окремий потяг зі Львова привіз учасників боїв на Лисоні 1916-го року... — всі прибули, щоб вшанувати пам'ять Українських Січових Стрільців загинутих за волю України.

У панахиді взяли участь 30 священиків. Потім — святкові - патріотичні промови; між промовцями були сл. п. Осип Дяків-Горновий і Василь Івахів. Це вперше народ вільно молився за своїх Синів - Героїв. Це були справжні перші поминки на українській землі, серед яких не крутились ворожі шпигуни та секретні агенти, де нікого не заарештовано, нікого не чіпались і нікого не засуджено !

* * *

Хоч події безпосередньо перед початком німецько-більшевицької війни не віщували багато доброго для української справи з боку німців, то все ж таки ширилася віра в зміну на краще. Однак треба пригадати, що в Кракові перед самим наступом на схід, гестапо раптом провело арешти серед українського організаційного активу (сл. п. Ярослав Старух, та інші опинилися тоді у краківській в'язниці на „Монтелюпіх”). Активні організаційні чинники на Україні були розгублені. Вісті про розбрат в ОУН по-різному пояснювались. Прихильники Бандери виступали зовсім явно на поверхню життя. З очищенням території від большевицької окупації, вони відкривали бюро Організації, реєстрували членів, здійснювали військовий вишкіл і т. п. Гітлерівці, вірячи в свою перемогу на сході, дійшли до висновку, що українські самостійники є та можуть стати для них надалі ще більш небезпечними. Тому вони несподівано вдарили! Розпочалися масові арешти націоналістів, а потім і катування та розстріли.

Край не мав потрібних і докладних інформацій про справжні наміри німців, сам Гітлер, як по війні стало відомо, міняв пляни, але на Україну дививсь, як на „лебенсраум” — житницю і терен для німець-

ких колоністів. Тимчасом, вірячи, що йде бій за знищення комунізму, а тим самим за волю України — народ рвався до бою. З кінцем липня, а може на початку серпня 1941 р. автор приїхав з Кракова до своєї рідні в Бережанах. Тому, що сам мав нагоду бачити гітлерівський режим на заході, переслідування польського та жидівського населення, вважав своїм обов'язком поділитися з громадянством на таємних зборах своїми спостереженнями та враженнями. Збори відбулися в магістратській залі. Він інформував у першу чергу про те що бачив на заході, про режим, вищість германської раси в практиці, творення гетта грабіж майна та про політичне вірую написане у книжці „Майн Кампф”, яку тепер почали читати українці і поляки, бо перед тим мало хто нею цікавився. На тих зборах виразно висловлено думку, що німці не йдуть будувати Україну, а мають свої пляни та політичні цілі. При кінці говорено про працю „Українського Центрального Комітету” (УЦК) у Кракові під головуванням проф. д-ра Володимира Кубійовича, про організування такого ж Комітету у Львові під проводом д-ра Костя Паньківського, та про постанову у Львові „Національної Ради”. Прелегент радив бути обережним, однак — ставати до праці, в міру можливості організувати та будувати власне життя. Учасники наради слухали звіт з видимим зацікавленням, бо заторкнені справи були для них невідомими. Ставили різні питання, але не могли повірити і, що ще важливіше — зрозуміти всього !..

Першого серпня 1941 р. німці проголосили розпорядження про створення „Дистрикту Галичина” і прилучення його до „Генерального Губернаторства”. До Бережан приїхали перші представники німецької цивільної влади: „ляндкомісар” — повітовий комісар Крюгер, із своїм урядовцем Врублєскім, відтак прибув барон фон Брінкен для керівництва колгоспами в повіті і „крайсляндвірт” Зогстрог.

У першому розпорядженні німецької влади закликалося населення здати зброю та радіоапарати. Щоправда, цього наказу не виконано, але нім. урядовці не звертали на це уваги. Вони прийшли сюди за хлібом ! Тому найбільшу увагу вони присвячували „земельному відділові”. Коли ж барон фон Брінкен почув від Стефана Шура, начальника земельного уряду, що в повіті взагалі немає колгоспів, але є кілька фільварків, Брінкен оглянув їх у Курянах і Літятині. Фільварок у Курянах „взяв” для себе крайсляндвірт Рогстрог, а в Літятині Брінкен. Той фільварок був власністю Войцеховського, який був добрим господарем та сам завідував фільварком. Практичний Брінкен передав йому заряд фільварком з правом замешкати у спільних з іншими службовцями офіцинах, бо дім його з усім устаткуванням, забрав для себе. Войцеховський, що ціле своє життя провів на тім фільварку, погодився далі працювати. Восени 1939 р. большевики прогнали були його з Літятина, та наказали йому замешкати у Бережанах в домі убогих напроти костела, ото ж тепер його становище покращало. У Курянах завідуючим фільварком призначив Рогстрог кол. полковника Романа Долинського.

По Рогстрогові крайсландвіртом став Горіц, якому підлягали повіти: Бережани, Рогатин і Підгайці. Він реорганізував земельний відділ, створивши дві референтури: 1) продукції (ерцайгунг), і 2) заготовівлі (ерфасунг). Всі три повіти мали річно здавати 100 тисяч сотнарів пшениці, 100 тисяч сотнарів жита. 50 тисяч сотнарів ячменю і стільки ж вівса, разом 300 тисяч сотнарів збіжжя. Були окремі контингенти на м'ясо, товщ, молоко, яйця, картоплю і т. д. За доставлений контингент, видавали селянам так зв. „бецугшайни”, тобто квитки з правом одержати в призначених крамницях матеріяли, потрібні в господарстві, як шкіру, матеріял на одяг, залізо і т. п., крім цього ще якусь кількість літрів „шнапсу” (горілки). Адміністраційно край був поділений на „крайсгавтманшафти” — окружні староства; у склад кожного входило по три давніші повіти. Волосні громади було скасовано і заведено окремі громади, з виборним вйтом, як це було за Австрії.

Гуфнагель був всевладним паном при видаванні „бецугшайнів”, безоглядним і непоступним. Комісаром безпеки був Нолен пізніше Беккер. Начальником „Арбайтсамту” — відділу праці — був Евальд Курш. То була важка і невдячна референтура: він призначував людей на роботи в Німеччині. Курш не належав до партії, був людяний і виrozumілий, він не провадив у повіті „ловів” на людей, котрих посилали на роботи в Німеччину. Одного разу дві жидівочки з Рогатина, видаючи себе за українок, зголосились на роботу до „Райху”. Курш знав, що вони жидівки, одначе післав їх транспортом, мовляв, не моя то справа.

До Бережан прибув невеликий відділ німецької поліції (шцуполіцай) та жандармерії. Українську міліцію перетворено в допоміжний орган жандармерії; командантом „української поліції” призначено майора Николина. Для кримінальних справ зорганізовано кримінальну поліцію, так зв. „кріпо”, де знайшли собі пристанок колишні польські поліційні агенти. Їх начальником став німець Поліц, а заступником поляк Ковальські. У вересні 1941 р. приїхав до Бережан „крайсгавтман” Ганс Адольф Ассбах, типовий представник гітлерівської Німеччини. Він започаткував курс „твердої руки” і наглядно показав, як мала б виглядати „Нова Європа”, про яку мріяли гітлерівці з їхнім „фюрером” на чолі. В перших тижнях свого урядування, скликав декілька „інформаційних” нарад, під час яких більше наказував чим інформував. Українські місцеві кола, зокрема духовенство для нього фактично не існувало. Заступником Ассбаха став Крюгер, дотеперішній ляндркомісар. На посаду секретарки приїхала на початку 1942 р. молода німкеня, приблизно 200 фунтів ваги, на прізвище Шміц. Її поведінка була дуже горда і непривітна, тому вона не користувалась симпатією навіть серед своїх німців, що називали її „дікке куг” по нашому — груба корова. Ассбах іменував своїх „бецірксляйтерів”: на повіт Бережани був іменованій Носке, кол. судовий ексекунтор із Східньої Прусії, тобто зовсім дрібний урядовець, але з незвичайним „организа-

ційним хистом для себе. Він дуже швидко „організував” собі господарку в Потуторах і стягав туди все, що потрапило під руки – расову худобу, добрі коні, свині, дріб, сільсько-господарський реманент тощо. Так і видно було, що в „Новій Європі” це поважний кандидат на важкого мільйонера — такий здібний ! Його шеф, Ассбах, був не менше підприємський, і може навіть „перевищив” свого підвладного Носке. Ассбах, людина середніх літ, родом з Кантрек, біля Штеттіну член партії, зразу забрав „собі” фільварок у Курянах, як лише відійшов його попередній „власник” Рогстрог. Одним з перших урядових актів Ассбаха було скасування посту повітового комісара, яким був Франц Бабяк; його призначено начальником збірних громад повіту, але пізніше їх скасовано та привернено кожному селу владу, — громадську раду та вїйта. На початку 1942 р. прийшов наказ створити жидівське гетто, з призначенням руїн ринку на його приміщення. Наслідком німецьких налетів знищені були ринок та вулиці, де переважно мешкали жиди. Доми були повалені, люди жили під горами румовищ у підвалах-півницях. Саме в тих півницях мало бути приміщене гетто. Румовища загородили колючим дротом і туди суворо заборонили входити не-жидам.

Справами гетта мали займатися нашвидку зорганізована „жидівська рада (юден-рат), а до її розпорядження організовано з молодих жидів „жидівську поліцію”. Очолив „жидівську раду” д-р Клярер, кол. урядовець польського староства. Відтоді жиди мусіли носити „сіонські зірки”. З молодих жидів зорганізовано робітничі відділи. Один такий відділ з 200 осіб, Ассбах призначив постійно працювати в фільварку Куряни, який уже вважав за свою приватну власність.

Перед створенням гетта сталася пізньої осені інша подія. На жидівський новий рік 1941 р. Ассбах наказав усім жидам-мужчинам зібратися в подвір’ї кол. військових казарм. Тернопільські гестапівці перевели розподіл зібраних, які прийшли, не передчуваючи лиха. Лікарям, дентистам та професіоналістам наказано повернутись додому. Всіх інших інтелігентів професорів, правників, вищих урядовців — приблизно 500 осіб, відвезли до в’язниці. Через кілька днів, відділ гестапівців з Тернополя посадив тих людей на вантажні авта, мовляв, вивозять їх на примусові роботи до Райху. Авта з тими заарештованими підїхали до каменоломень за місто. Жидам казали з возів вийти, і там же на місці їх усіх постріляли.

Після того практичного показу, як буде виглядати „Нова Європа”, населення охопив неспокій і зневіра — а ще до недавня панувала радість у зв’язку із звільненням від комуни... Бережани мають чудову околицю. На горбах Сторожиська стоїть монастир оо. Бернардинів. Звідти чудова панорама на всю околицю. Місце сподобалось і Ассбахові. І він вирішив збудувати там для себе приватну віллю-палату. Щоправда сусідні одно і двоповерхові дома частково заслоняли краєвид із майбутньої палати. Але й на це знайшлась рада. Ассбах приказав міському будівничому, Казимирові Вішнєвському, приготувати

плян перебудови цілого міста, включно з накресленням нових вулиць.

Ще кільканадцять років тому, магістрат, дбаючи про зовнішній вигляд міста, обдумував справу доцільного плянування вулиць. Були вже пляни і, видаючи дозволи на будову нових будинків, магістрат ставив відповідні вимоги, як призначення частини ґрунту під хідники на поширення доріг і т. п. Ті пляни мав у себе міський будівничий, Ассбах їх переглянув, пляни йому сподобались і він відразу їх схвалив, наказавши розвалити всі доми, які не були побудовані згідно з тим пляном. До цього призначено жидівську робітничу бригаду. Треба признати, що робітники взялись до роботи сумлінно. Заки внаслідок багатьох скарг, команда львівського гестапо наказала затримати роботи, — робітничі відділи встигли розвалити майже 90 нових і старших домів-кам'яниць. Тобто, чого не встигли знищити німецькі бомбовики — те знищили жидівські робітничі бригади, виконуючи наказ Ассбаха. Отож наказане руйнування виконували дуже совісно: нищили двері і вікна, ламали паркетні підлоги та кафлеві печі так, що цього матеріялу не можна було ніяк використати. При тому сотні селянських підвід звозили камінь і будівельні матеріяли на будову палати. Ассбах був теж і запальним мисливцем, часто він із своїми компанями - німцями влаштовував полювання в довколишніх лісах. Так одного разу, прийшла йому охота збудувати в урманських лісах мисливську палатку, бо знав, що такі будують для себе багаті достойники... Знову селяни десятками підвід без жадної заплати, звозили будівельний матеріял і давали дарових робітників до будови мисливської палати, для достойника гітлерівської „Нової Європи”...

Ассбах плянуючи перебудову міста, захотів збудувати спортовий майдан. Хоча на Адамівці було кількасот моргів сухих сіножатей, і там вже був постросний такий майдан, новий майдан вирішив він збудувати на 30 гектарах підміських урожайних городів, що тягнуться на схід від міського цвинтаря.

Не звертаючи найменшої уваги на те, що власниками тих городів є приватні люди, Ассбах наказав послати на ті городи, жидівські робітничі відділи для переведення нівеляційних робіт. Жидівські відділи працювали там з правдивою насолодою, мовляв, „ми гинемо, то чому не маєте гинути і ви ?” Городи розкопано, ґрунт знищено, але майдану так і не збудували, бо ті роботи-злочини стримав дистрикт, вища влада. Селянки з довколишніх громад, приносили на базар молоко, ярину, дріб, яйця тощо. Любила приходити на базар секретарка Ассбаха та „груба корова” в товаристві Ноцке, жінки лядвїрта. В Німеччині вже давно діяла карткова система, а тут — їсти хвала Богу є що, і до вибору, ще й самі на базар принесуть. Вибирали ті швабки все, що їм подобалося, але не любили платити. Коли ж селянки поскаржилися, то Ноцке ще й шпіцрутом вдарила ! Скарги до Ассбаха не мали успіху. Відні селянки не читали геніяльного твору „Майн Кампф” і ще не знали як має виглядати „Нова Європа”. Швабки давали практичні лекції...

Село Ценів виконуючи наказ доставити до Бережан призначений контингент, збрало валку і під проводом свого начальника громади Пайончківського привезло те збіжжя до Бережан. Здавши контингент і купивши що потрібно, вони повертались додому. Помилково оминаючи якусь підводу, Пайончківський звернув на хибний бік шляху. Недалеко стояв „щуполіцай” із так зв. „фольксдойчів”. Він підскочив до Пайончківського та й почав його бити палицею, куди попало: „Ти куди їдеш ?” .. Поїхав сердега Пайончківський побитий. Переїжджаючи селами, на запит стрічних, що сталося, хто його потурбував — відповідав: „То заплава за контингент від німців”!.. Скарги до дистрикту проти Ассбаха та його співробітників не припинялися. Нарешті восени 1943 р. його забрали з Бережан до війська. При війську мав рангу старшого стрільця (за австрійських часів казали фрайтер). Погану славу залишив по собі той „будівничий”.

На місце Ассбаха призначено д-ра Беккера, адвоката з Гамбургу, що прибув до Бережан із своїм заступником д-ром Дробенком, українцем. Д-р Беккер познайомився з представниками українського громадянства міста і повіту. Знавши про причини усунення свого попередника, він просив громадян забути про ті промахи і довіряти йому. Прислухувався до скарг і неправних дій, що сталися давніше, старався направити заподіяне лихо попередником. Д-р Беккер налагодив безпосередній зв'язок із селянством, духовенством, був на українських святах, імпрезах та празниках. Урядовцям-німцям він наказав відноситися до місцевого населення з належною пошаною, мовляв „вони нас годують”.

Повіт полегшено зідхнув, але шкоду заподіяну Ассбахом, годі було виправити: не повернути життя розстріляним, ані здоров'я залпотореним в Освенцімі. Поволі настав лад і порядок, зникли надужиття... У судовій в'язниці в Бережанах сиділи деякі наші громадяни обвинувачені в перетримуванні жидів. Між іншими за те майже рік сидів Степан Терлюк зі села Вівся. Завдяки заходам д-ра Беккера, слідство проти них приспішило і врешті-решт усіх звільнило без суду.

Жидівська меншість

Жиди у своїй масі завжди притримувались на наших землях поли того, хто був при владі. А що при владі віддавна у нас були поляки, то й жидам з ними було по дорозі. Їх відношення до української маси було досить байдуже. Жиди торгували в селах і містечках, придобрювалися до власників фільварків (були жиди посесори польських фільварків), шинкували тощо.

Після першої світової війни із започаткуванням сільських споживчих кооператив, жиди-крамарі почали із сіл поволі виноситися до міста. За першої організаційної стадії кооперації, жиди дивились на неї, як на переходове явище наперед у їхньому розумінні — засуджене на невдачу. Так думали жиди-крамарі по селах. У місті купці-гуртівники ставилися до сільських кооператив навіть прихильно, бо ж вони фак-

тично були доставцями товарів для кооператив: (Грінберг, Фогель — гуртівники нафти і свічок, Фенстер, Альтайн, Мессер, Альтман — мішані товари, Яків Міттельман — залізні товари, Зляткес — торгівля шкірою). Після встановлення твердої польської валюти, в Бережанах вибився на чільне місце „Народний Дім”. Сільські кооперативи брали там товари, тим більше, що „Народний Дім” почав спроваджувати вагонами такі товари, як нафта, свічки, сіль і цукор. Потім діяв „Окружний Союз Кооператив”, як надрядна кооперативна повітова установа, і тоді жидівські гуртівники втратили відборців, якими були кооперативи. Ще якийсь час різними способами вони намагалися притримати деякі кооперативи при собі, але тут на перешкоді стали ревізори повітових кооперативних осередків, які контролювали книги та фактури. Стрінувши „чужу” фактуру, вони вимагали від справника кооперативи, щоб її сплатив власними грошми. Селянство не ставилось вороже до жидівства в цілости. Не було якогось загального антисемітизму, ані фізичного винищування жидів.

Статистичні показники про загальну кількість жидівського населення в повіті подають:

У 1900 р.	8.084 осіб,
У 1939 р.	7.600 "
У містах — Бережани, Козова, Нараїв :	у 1900 р. 6.876 "
	у 1939 р. 6.480 "

Іншими словами, на селах у 1939-му році жили 1.120 жидів. Про нетерпимість до жидів серед українського населення — немає що говорити, бо такого не було. Різниця в кількості жидів у 1900 р. і 1939 р. пояснюється тим, що якась частина їх за польських часів емігрувала до Палестини чи інших країв, а певний відсоток, особливо інтелігентів, під час перепису населення подавав свою національність як „поляк мойсеєвого віровизнання”. 1).

У політичному житті жиди тримались з поляками, хоча тут і там траплялися вийнятки — прихильники українців. В період Визвольних Змагань, у 1918 — 1920 рр., кількох жидів з Бережан, як син адвоката Гальперна, син гуртівника-купця Сиг'аля і ще кількох служили в УГ-Армії, деякі жиди разом з українцями, терпіли в польських в'язницях. Були між ними ще й перед першою світовою війною прихильники орієнтації на українців, як бл. п. д-р Вільгельм Найман, лікар родом з Підгасць, кол. учень Бережанської гімназії, студ. унів. та член „Академічної Громади” у Львові Марко Бардах, які завжди і всюди заявляли, що вони є українцями мойсеєвого віровизнання. Було ще декілька таких одиниць, але ніде правди діти це були одиниці. Бережанець Антін Чарнецький у своїй книжці „Спомини з мого життя” на стор. 21 подає, що „... з нагоди погрому жидів у Кишиневі Бережанська жидівська громада влаштувала у великій божниці поминальні жалобні відправи. Як представники українців пішли туди д-р Володимир Бачинський і гімназисти Антін Чарнецький та Михайло Рудницький...”

Той же автор, описуючи про-російські симпатії серед швайцарських соціалістів та подаючи їхню генезу, пише на стор. 122 – 123 таке: „... Проти тих впливів (російських) боротьба не легка. Їм на підмогу прийшов колишній член „Молодої України”, Марко Бардах, який із-за особистих непорозумінь з Василем Панейком написав пашквіль – ніби історію України, „Гешіхтльозес Фольк” (Нарід без історії), якою проти українців користувалися швайцарські соціалісти.”

Курс німецької політики супроти жидів під час останньої війни – відомий. В 1942 р. німецький службовець так зв. „зондердінст” зустрів на вулиці міста старшого віком чоловіка, лікаря д-ра Фалька, жида з пов'язкою на руці. Той службовець ніс під пахою гуску з базару. Він прикликав д-ра Фалька і наказав йому нести гуску. „Я своїй жінці не ношу її закупів додому, то й вам, молодий чоловіче не понесу!” – відповів флегматично д-р Фальк. „Ти проклятий жиде!” – гукнув німець-гестапівець і вдарив лікаря по лиці, той не лишився позаду і тим же відплатився. А за хвилину впав трупом від кулі гестапівця. Все це діялося прилюдно, серед білого дня біля базару. Гестапівці ганялись за жидами, мов мисливські пси. Після кривавого жидівського нового року восени 1941 р. гестапо зліквідувало Бережанське гетто. Як розповідали очевидці, на жидівському цвинтарі-окописку – викопано 4 дуже великі ями. Гестапівці, напідпитку, з допомогою поліційних собак і таки жидівської допоміжної поліції, гнали на окописку чвірками всіх жидів з гетта. Похід замикав „юденрат” у повному складі. Кожний тримав руди над головою. Вони йшли свідомо на смерть. Матері несли діток, хворих та немічних везено на підводах. Ішли спокійно, без гамору, без нарікань – зрезигновано. Ніхто не пробував рятуватись втечею. На окописку їм наказали роздягнутись до сорочки, потім кожний підступав на край ями і падав туди від пострілу в потилицю. В останню хвилину гестапо дозволило лікареві Пінкасеві Померанцові, кількома словами попрощатися. Він сказав: „Доля судила нам такий кінець. Ми гинемо всі за провини наших батьків...” Він перший, разом із дружиною і дітьми-підлітками – загинув.

Через тиждень гестапо вистріляло і допоміжну жидівську „поліцію”, але декілька осіб з неї таки врятувалися втечею. Люди співчували трагедії жидів, по змозі допомагали харчами втікачам, а також переховували їх у своїх дворищах. Багато жидів переховувались в лісах. В селі Олесин між селянами переховувалися родини Градів та Гутенплянів з Бережан. Багато жидів переховували у себе міщани на Адамівці, і доносів не було. Дехто з жидів приставав до наших партизанських частин, як дентисти, лікарі та інші фахівці.

Дивна натура нашого народу! З приходом большевиків чимало жидів запряглися до співпраці з їхнім режимом та й не „за страх, а за совість”. Не один з-поміж них заляв „гарячого сала за шкіру” нашому братові. Ще за польських часів один із жидівських візників кричав до нашого громадянина: „Ну, ту ще нема України, ту Польска”. Коли прийшли большевики, той самий візник перший став міліціонером

з великою червоною опаскою на рукаві... Він стежив за ладом у чергах біля крамниць, самовільно перепускаючи поза чергою своїх одновірців, а на зауваження що так робити йому не вільно – відповідав криком: „Що то за контр-революція ! Ви націоналіст ! Як вам не подобається, ідіть за Польсков!“ І саме цього візника, як і інших його одновірців переховували наші міщани на Адамівці !

* * *

За переховування жидів грозила кара смерти, а в найліпшому випадку, кільканадцять літ в'язниці, та запроторення до жорстоких і нелюдяних німецьких кадетів, з яких мало хто виходив живим. Та це чомусь не залякувало нашого брата, він грався із своєю смертю. Весною 1944-го року в селі Мечищеві, розташованому серед лісів, представники німецької влади закупували худобу. Саме тоді, німецький поліцист побачив на вулиці виразного жида, якого відразу заарештував. Той признався, що він жид дентист-лікар Динес, та й ще додав, що крім нього, переховуються в селі приблизно 30 жидівських родин. Подав навіть прізвища селян, у яких переховувались жиди. Їх заарештовано і, разом з ними привезено до в'язниці в Бережанах і декількох селян. На суді проти селян за допомогу і переховування жидів, виступали за свідків... деякі з тих же переховуваних жидів ! Своїми свідченнями жиди обтяжували селян: ми, мовляв, дали їм де-що з нашої гардероби, білизну, одяг, і платили їм грішми за харчі й помешкання... Після судової комедії чи трагедії, зліквідовано жидів, а селян відвезли до концентраційного табору в Авшвіці... У 1944 р. не було про жидів ніяких вісток. Люди стрічали їх у лісах, але не було випадку, щоб про те доносили до гестапо. Розповідали лише втаємниченим, що ночами підходять під селянські хати по хліб чи поживу, а також що багатьом допомагає УПА.

— * * * —

Згідно із статистикою з 1939 р., в Бережанах жили близько 4 тисячі жидів. Як припускали знавчі міста, яких тисяча жидів виїхали на схід, перед приходом німців, де-що вивезли большевики таки примусово (самі жиди подають кількість примусово вивезених жидів на схід з українських земель на чверть мільйона) так, що з приходом німців, не було більше жидів як дві тисячі п'ятсот до двох тисяч шістсот осіб в місті. З тих осіб, багато ще виїхали в інші місцевості, де вони не були знані як жиди, мавши на руках так зв. „арійські папери“, тобто фальшиві особисті довідки. За часів німецької окупації загинули по різних місцевостях до п'ятсот жидів, восени 1941 р. гестапо зліквідувало точно п'ятсот десять жидів, а при ліквідації гетта в 1943 р. загинули тисяча сто вісімдесят, пізніше у Мечищеві в 1944 р. загинули 30 жидівських родин, тобто приблизно сто людей, — коли підсумувати весь рахунок, виходить, що німці знищили дві тисячі двісті дев'яносто жидів, а врятувались не більше двісті-триста осіб.

Тих людей живих свідків нечуваної трагедії жидівського народу,

**З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. На світлині о. сов.
Василь Головінський і Степан Щур.**

врятував не хто інший, а тільки українське населення Бережанщини, що не було винятком на галицькій Україні. Але теперішні верховоди жидівської спільноти у вільному світі, чомусь не люблять про це згадувати, а навпаки — плямують добре українське ім'я на всі лади.

- 1) Францішек Буяк „Галіція”, Варшава, 1908 р. він писав: „Асиміляція — так, але жида мусять до нас допасовуватися, а не ми до них!”

Німецько - гітлерівська політика в Галичині в 1941 до 1944 рр.

Після проголошення віднови державної незалежності України 30 червня 1941 р. було видно, що з боку німців готуються репресії. Спочатку було ніби спокійно. Військові команди не втручались у політичні справи, вони пильнували фронту. Але за військом прийшла партія і гестапо, прийшли сотні і тисячі голодних німецьких дрібних урядовців, які вважали, що ново-підбитий край стає їх приватною власністю, а люди невільникми німецьких „юбер-меншів”. Вони, забезпечені збройною силою, безоглядно нищили кожний прояв спротиву німецько-гітлерівським плянам.

Першим вістуном змін, було створення „Райхскомісаріату України” та прилучення Галичини до „Генерал-Губернаторства”. Так вже 2-го липня 1941 р., гітлерівська Німеччина вирішила знищити українське самостійництво. Гітлер, вислухавши звіту про проголошення незалежної України, наказав Гімлерові „зробити порядок”. Відносно спокійно минули місяці липень і серпень, і тому дехто вже почав вірити, що Німеччина не буде запроваджувати на Україні свого знаного вже „Новий Європі” курсу. Та ось в половині вересня 1941 р. розпочалися масові арешти. Перший удар упав на осередок ОУН у Львові на вул. Руській, а далі пішли арешти і в повітових центрах краю. Заарештованих гітлерівці відвозили до в'язниці у Львові, на вул. Лонцького, у Кракові до „Монтелюпіх”, а також до кацетів.

У Бережанах жертвою арештів став увесь Повітовий Провід ОУН. Гестапівці заарештували: Михайла Семчишина (загинув в кацеті Авшвіц), Івана Гірняка, Івана Королишина, Михайла Брунця, Лева Регу, Софію Коковську, Наталку Пайончківську, Іванну Іванчуківну, Марка Лонкевича, та багато сільської молоді з сіл Вівся, Слободи Золотої, Каплинець та інших. Заарештованих відвезли гестапівці спочатку до Тернополя. Там їх поділено, частину звільнили, частину на місці „зліквідували”, а частину відіслали до катівні в Авшвіц.

Зараз після того гітлерівського злочину, настрої серед населення почали мінятися з дня-на-день. Початкова радість після прогнання московських комуністів спадає, зате зростає недовір'я до „нових освободителів”, не кращих від попередніх окупантів. Оживає підпілля. Постають партизанські відділи, яких осередок мав бути в густих великих лісах в околицях Тростянець на Підгаєччині. Німецький фронт на сході

посувався переможно вперед, але в запіллі відділи шуцполіції і жан-дармерії ослабі, щоб усе взяти під свою контролю. Вони гніздилися тільки в містах, у селах в повіті не було нікого. За короткий час українські повстанці були не тільки озброєні, але мали й німецькі уніформи. Команда наших партизан остерігає німців листівками погрожуючи відплатною акцією, якщо німецька самоволя над народом не буде припинена. До рук повстанців часто потрапляють поліцисти-гестапівці. Між іншими, попався їм у руки відомий на Бережанському терені гестапівець Герман. Німці стали обережніші, і більше масових арештів не переводили, також не було чути про якісь німецькі злочини супроти українського населення. Вони на разі притихли, зате кинулись напихати кишені українським добром, кожний із них роздивлявся як йому прийдеться тут зажити, чи брати фільварки, чи вже можна будувати палати для себе, може які фабрики чи що інше... За те що до їжі, то вже собі не жалували, хотіли „відістись” за всі часи !

Тоді вперше почула Бережанщина назву УПА „Українська Повстанська Армія”. У 1943-му році підпільники Бережанського району були в основному підпорядковані Команді УПА – Волинь.

Як уже згадано, восени 1943 р. на місце „будівничого” Ассбаха, як „крайсгавптман” прийшов д-р Беккер, а з ним і злагіднення німецького нахабства. Але настрої серед народних мас вже не змінились, хоча д-р Беккер дуже про це старався, та як міг затирав сліди свого попередника. Надто глибокі та болючі були рани, завдані новими „освободителями”.

В центрі краю у Львові почалися розмови про творення української збройної сили, з одного боку німці бачили, що на східньому фронті їм йде чим раз гірше, їхні сили слабнуть, а противника зростають, з другого боку українці-ініціатори цього діла, здавали собі справу з поваги ситуації, мовляв, „нам буде треба свого війська”. Намагання — ініціаторів таки увінчалися успіхом. У Львові створено Військову Управу, яка видала заклик до молодих українців голоситися до української дивізії, та ставати перед рекрутаційні комісії, що урядували при Українських Допомогових Комітетах в повітах Галичини. Ще рік перед тим українці шукали контактів... з німецькими міродатними чинниками, тепер ситуація радикально змінилася. Німці почали — очевидно не з любови, а з konieczности шукати контактів з українцями, але це було вже запізно... У Тернополі, у Львові, також у Бережанах німецька влада старалася всіми можливими способами налагодити приязний зв'язок із „українськими повстанськими відділами”. Зверталася до окремих осіб, якщо тільки мала надію налагодити контакт, обіцяючи всім особисту безпеку... — але до контакту не дійшло ! Це діялось вже під весну 1944 р.

На фронті німцям йшло, як то кажуть з „Петрового дня”. Війна була програна. З початком червня американці з англійцями ступили на французьку землю в Нормандії, завдаючи німцям жахливих втрат своїм летунством, поволі усе наближалось до німецької катастрофи.

Ленінський „гуманізм” на практиці. Ганебні морди українського населення енкаведистами в Березанах у 1940/41 рр. Розкопані могили в 1941 р. Жінки шукають чоловіків і синів. Московська „культура” принесена до Західньої України на багнетах „визволителів.”

Розкопані могили в парку поруч замку. Пізнають по одягах замордованих братів і сестер. Мордувала большевицька орда енкаведистів у Березанах у 1940/41 рр.

Чи здавав собі бодай тоді, справу німецький політичний провід із своєї фатальної політики, зокрема на землях України? —Ще й сьогодні годі про це сказати. Фронт що раз то швидше котився на захід. В кінці липня 1944 року — большевицькі війська знову захопили... Бережани.

Загинулих у московській тюрмі братів і сестер, поховали у спільній-братській могилі, поставили хрест і відмовили молитви за мучеників свого народу.